

KAZAN'DA ÜÇ MEVSİM

GEZİ NOTLARI

Kemal KAHRAMAN

Haziran

Bu yazı, Kazan'a yaptığım birkaç gezide aldığım notlardan oluşmaktadır. İlk Kazan seyahatim kesinleştiğinde, Tataristan'ın nerede olduğunu tam olarak bilmiyordum. Karadeniz'in üstünde, Ukrayna'yı geçince varılan bir ülke sanıyordum. İstanbul'dan bir Tataristan uçağıyla yola çıkıyoruz. Pencereden önce Karadeniz'in mavisini izliyorum. Sonra yeşil, düz bir coğrafya başlıyor. Bir saat, iki saat, üç saat. İstanbul'dan Londra'ya gitmek gibi. Rusça ve İngilizce olarak Kazan anons edildiğinde aşağıda Volga nehrini, her yanı kaplayan ormanları ve yer yer düzenli, tek katlı evlerden oluşan yerleşimleri görüyorum. Bir kuzey ülkesine geldiğimiz anlaşılıyor.

Küçük bir havaalanına iniyoruz. Alanda Antonov tipi dev bir Rus uçağı görüyorum. Kaba saba ve abartılı hatlarıyla Rus imajına ne kadar uyuyor. Bana buradan artık kalkamayacak gibi geliyor. Uçağımızın merdivenlerinden iner inmez bir genç yaklaşıyor ve adımı söylüyor. Sıcak bir karşılama oluyor. Türkiye Türkçesi ile Kazan Türkçesi karşılaşılıyor. Dikkat edince bazı kelimeleri yakalayabiliyorum.

Gelişen Kazan

Şehir merkezine doğru yola çıkıyoruz. İlk izlenimim; kapitalizmin yeni yeni girdiği eski bir Sovyet kentindeyiz. Havaalanından itibaren her yerde inşaatlar yükseliyor. Yollar, kavşaklar, üst geçitler. Yeni binalarda, Rus alfabesinin yanında Latince renkli panolar, Batılı markalar göze çarpıyor; modern oteller, uluslararası şirketlerin reklam panoları, McDonalds, Coca Cola.

Otele yerleştikten sonra beni yakındaki ünlü Nikolay Bauman caddesine götürüyorlar. 19. yüzyıl Avrupa şehri görünümündeki binalar ve çevre çok iyi korunmuş ve trafiğe kapatılmış. Bir bakıma İstiklal Caddesi gibi ama daha geniş. Binalar yüksek olmadığından, daha ferah. Kazanlı gençler, yaşlılar, çocuklar, burada yürüyorlar, kafe ve alışveriş yerlerine giriyorlar. Ortalarda bir yerde McDonald's, gayet yoğun. Yol boyunca turistik eşya satan mağazalar. Şöyle bir giriyorum. Tatar ve Rus kültürüne ait hediyelikler bir arada satılıyor. Bir yanda Besmele, Kelime-i Tevhid, Kabe, Kul Şerif Camisi gibi sembollerin işlendiği hediyelikler. Bir tarafta haç, melek, İsa figürleri gibi Ortodoksluğa ait ürünler. Tataristan Cumhurbaşkanı ve Putin'in fotoğrafları gayet yaygın. Belki 2 km süren cadde, sonunda bir tepeye ulaşıyor. Eski Kazan'ın bulunduğu, şu an Kazan Kremlini adı verilen merkez burada.

Akşam oteldeki pencereden Kazan'ı seyrediyorum. Kaban gölü, deniz gibi yayılan Volga nehri, uzaklarda Kremlin, belli belirsiz görünen Kul Şerif Camisi minareleri. Karşıya, modern mahallelere geçilen köprü. Yılın bu vakitlerinde, Haziran sonunda güneş hiç batmıyor sanki. Ufuklarda hep bir aydınlık duruyor. Dinlenmek için karanlık gerekliyse, perdeleri sıkıca kapatmak şart oluyor. Petersburg'un beyaz geceleri de böyle olmalı.

Kazan Kremlin'i

Ertesi gün Cuma. Gezimiz Kremlin'den başlıyor. Bir Orta Çağ kalesine girmiş gibi oluyoruz. Nehre bakan güvenli bir tepede yüksek duvarlarla çevrili bir kale-şehir inşa edilmiş. Zamanında, Kazan Hanlığı tarafından. Rus işgaliyle büyük bir yıkım yaşasa da o zamandan kalma duvarlar restore edilerek korunmuş. İçindeki binalar daha çok 19. yüzyıl üslubunda. Genelde üç önemli yükseklik göze çarpıyor. Kul Şerif Camisi'nin dört minaresi, Süyümbike minaresi ve onun yanında Müjde Katedrali. Kazan Kremlin'i 2001 yılında UNESCO tarafından dünya mirası listesine alınmış. Koruma altında.

Önce kalenin sonunda, Volga'nın kollarını en iyi gören yerde bulunan, buranın en eski yapısı Süyümbike minaresine gidiyoruz. Onlar kule diyorlar. Minare olduğuna göre cami de varmış ama bugün kısmen temelleri görebiliyoruz. Minarenin önünde Arapça harfli bir kitabe. Son Kazan Hanları adına yapılmış. Rusya'nın bu kadar içlerinde İslam mirasıyla karşılaşmak bizi şaşırtıyor. Kırmızı tuğlanın hâkim olduğu yapı ve çevresi tam bir tarih sahnesi. Süyümbike, son Kazan hanlığının prensesinin adı. Rivayete göre Korkunç İvan Kazan'ı işgal ettiğinde bu prensesle evlenmek istiyor. Prensese, bir yolunu bulup bu minareye çıkıyor ve kendini aşağıya atıyor. Onunla evlenmektense ölümü tercih ediyor. Buradan aşağıya, geniş bir alana yayılan Volga nehrine bakıyorum. Şehir, Kazan (Kazanka) veya Kama nehrinin İdil (Volga) nehriyle birleştiği yerde kurulmuş.

Kurulmuş derken, 2005 yılında 1000'inci kuruluş yılını kutlayan bir şehirden söz ediyoruz.

III. yüzyıldan itibaren çeşitli Türk devletlerinin hâkimiyeti altına girmiş. Kazan 1437'ye kadar Altınordu Devleti'nin bir parçası. Bu tarihten itibaren Kazan Hanlığı'nın merkezi. 1552 yılında Ruslar tarafından ele geçiriliyor. O sırada Osmanlı Devleti Kanuni devrini yaşıyor. Bizimkiler Avrupa içlerine ilerlerken Ruslar Orta Asya'daki Türk hanlıklarını bir bir ele geçiriyor. Şehirde bulunan Han Sarayı, Han Mezarlığı, Nur Ali ve Kul Şerif Camisi gibi pek çok önemli eser yerle bir ediliyor.

Bugüne 53 metre yüksekliğindeki Süyümbike minaresi kalmış. Han Sarayı'nın adı Kremlin olmuş. Tıpkı Latinlerin İstanbul'u yağmalaması gibi, yıkılan Hanlık Dönemi camilerinden ve saraylarından toplanan parçalar Moskova'ya taşınmış ve kazanılan zafirin sembolü olarak oradaki Kremlin'de ve Kızıl Meydan'daki pasta görünümü Aziz Vasil Katedrali'nde kullanılmış. O gün bu gün Kazan Tatarları Osmanlı toprakları başta olmak üzere tüm dünyaya yayılmış. Bu nedenle şöyle bir Tatar atasözü var; "Tatarın toprağı yok, Tatarsız toprak yok".

Kazan'ın kaybedilmesinden sonra Kazan halkı varlığını sürdürmek için büyük bir mücadele vermiş. Ruslar halkı Hristiyanlaştırmak için buraya piskoposluk kurmuş. Başka bölgelerden Rus nüfus getirmiş. Tatar halkı baskılara karşı isyan etmiş. Kale dışına sürülmüş. Çarlık Dönemi'nde Rus ve Tatar halk ayrı mahallelerde ve köylerde yaşamış. Bugün de Kremlin'e yakın olan yüksek mahalleler Rus ağırlıklı. Aşağılarda Kaban boylarında Tatar mahalleleri yayılıyor. Camiler de genellikle bu bölgelerde. Ruslar yüzyıllarca cami yapmalarına müsaade etmemiş. Döneme özgü ilginç çözümler bulunmuş. Bazı Tatar yerleşimlerinde hareketli minareli cami yapılmış. Şöyle ki Rus yetkililer gelirken nöbetçiler haber veriyor, minareyi içeri alıyorlar. Onlar gidince yine yukarıya çıkarıyorlar. Genellikle ahşap camiler bunlar.

Çariçe II. Katerina 1767'de Kazan'ı ziyaret ediyor. Bayan, tebaasının özgürlüklerine önem veriyor. Müslüman Tatar halk kendisine müracaat ederek cami yapımı için izin istiyor. O zamana kadar Müslümanların camileri yok. Çariçe izin veriyor. Kazan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden o zamana kadar, yani 200 küsur yıl sonra ilk resmî cami olan Mercani Camisi 1767'de inşa ediliyor. Mercani adı, 1850'den itibaren burada hocalık yapan ünlü Tatar ilim adamı ve yazar Şehabettin Mercani'den geliyor.

Bir yıl sonra Kazan'ın ileri gelen Apanayev ailesi tarafından aynı bölgede ikinci cami yaptırılıyor. Bir iki yıl içinde iki medrese açılıyor. 1774'te Çarlığa karşı büyük bir isyan başlatan Pugaçev Kazan'ı ele geçirerek yakıp yıkıyor. Kale dışındaki tarihî yapıların çoğu yok oluyor. Ünlü Rus yazarı Alexander Puşkin, *Yüzbaşı'nın Kızı* adlı romanında bu isyanı anlatıyor. Romanın ilk baskısından bir nüsha Kazan Üniversitesi kütüphanesinde korunuyor.

İsyanın bastırılmasından sonra Kazan yeniden inşa ediliyor. 1791'de Rus tiyatrosu, 1804'te Kazan Üniversitesi açılıyor. 1800'de şehirde ilk matbaa, 1809'da üniversite matbaası kuruluyor. 1801'de Arap harfleriyle baskı yapan matbaa da kuruluyor. Burada 1810'a kadar 50 bine yakın dinî kitap ve *Kur'an* basılıyor. Yine 1802'de Kazan Üniversitesinde kurulan Arap harfli matbaada 1909 yılına kadar 2 milyon civarında İslami eser basılıyor. Şehir, İslam dünyasının en önemli kültür merkezlerinden birisi oluyor. Kazan Devlet Üniversitesi kütüphanesi bugün de en zengin koleksiyonlardan birisine sahip. 1997 sayımına göre kütüphanede 4 milyon 700 bin cilt kitap bulunuyor. Bunlardan 153 bin cildi Tatarca, 23 bin cildi Arap harfli matbu ve el yazması eserden oluşuyor. Şehirdeki diğer önemli kütüphane Tataristan Millî Kütüphanesi. Buralarda hazine değerinde kitaplar araştırmacıları bekliyor.

Çarlık Rusyası ve Sovyet Dönemi'nde Tataristan Cumhuriyeti'nde 1927'ye kadar Arap harfleri kullanılıyor. 1927'de Bolşevikler harf devrimi yaparak Kiril alfabesini zorunlu hâle getiriyor. Stalin iş başında. Bundan bir yıl sonra, 1928'de, bilindiği gibi Türkiye'de harf devrimi yaşanıyor. Sovyet Rusyasındaki gelişmelerle bizdekiler arasında ilginç paralellikler bulunabilir. Bir de Kazan'da Arap harflerine benzer tarzda Kiril harfleriyle bir yazım tekniği var. Bunu dinî mekânlarda bolca görebiliyorsunuz. Harf devriminden sonra sanki böyle bir "ara çözüm" bulmaya çalışmışlar. Bu şekilde gerçekten ilginç bir yazı türü icat etmişler. Kazan'a özgü bir yazı türü.

Bugün Kazan'da çok sayıda üniversite ve Rusya Bilimler Akademisi şubesi bulunuyor. Opera, tiyatro ve müzeler şehrin kültürel hayatını canlandırıyor. Şehirde Çarlık Dönemi, sosyalist dönem ve yeni dönem olmak üzere üç döneme ait yapılardan söz etmek mümkün. Rusya'nın dünyaya açıldığı yeni dönem yapılarında Türk firmalarının katkısı çok büyük. Bunlar arasında spor sarayı, yeni yapılan havaalanı binaları gibi modern yapılar olduğu gibi konser salonu, üniversite gibi eski binaların restorasyonu da yer alıyor. Son zamanlarda şehrin Tatar mahallelerinde inşa edilen genellikle ahşap ve hoş bir tarzda boyanan camiler, sosyal hayat hakkında daha iyi fikir veriyor.

Çarlık Rusyası'nda Kazan vilayetinin, Sovyet ve Rusya Federasyonu devirlerinde Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan işte böyle bir şehir. Süyümbike minaresinin veya kulesinin hemen arkasında Müjde Katedrali yer alıyor. Orijinali 1561'de yapılmış. Yani Kazan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra. Binanın dışı ve içiyle çok bakımlı olduğunu görüyoruz.

Kiliseden çıkıp arkaya doğru yürüyünce sağınızda Rahipler Evi, solunuzda Cumhurbaşkanlığı Sarayı beliriyor. Saray, mütevazı ama özgün bir 19. yüzyıl yapısı. Önünde Tataristan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu bayrakları yan yana iki direkte dalgalanıyor. Bulduğumuz yer Kremlin tepesi. Biraz yürüyünce karşınızda aşağılarda bütün ihtişamıyla Volga nehri ve iki yakasında eski ve yeni Kazan arzı endam ediyor. Uzun bir köprüyle yeni Kazan'a geçiliyor.

Sanat Galerileri

Kremlin'de devlet yapılarının sıralandığı cadde boyunca giriş kapısına doğru yürüyünce sağınızda uzun bir yapı beliriyor. Mahkeme binasından hemen sonra. Burası 1866'da Harbiye Okulu olarak inşa edilmiş. Bugün bir dizi kültür merkezine ev sahipliği yapıyor; 1941-1945 Büyük Yurtseverlik Müzesi, Ulusal Galeri ve Hermitage Kazan Müzesi.

Harmitage'da bir etnoğrafik sergiyle karşılaşıyoruz. Eski Orta Asya kültürlerini yansıtan günlük eşyalar, silahlar, kıyafetler. Rusların kökeni olarak kabul edilen İskitlerden Altın Orduya kadar binlerce yıllık Orta Asya kültür ve medeniyetlerine ait nadir objeler Petersburg Rusya Etnoğrafya Müzesinden buraya getirilmiş. Hemen yanındaki Ulusal Galeri'de önemli tablolar sergileniyor. Lenin'i Kazan Üniversitesinde gösteren dev tablo ilgimizi çekiyor. Kazan'ın Ruslar ve Tatarlar için çok önemli bir kültür merkezi olduğunu gezdikçe anlıyoruz. Yurtseverlik Müzesinde II. Dünya Savaşı'na ait resimler, mektuplar, kıyafetler, yayınlar, objeler yer alıyor. Bu savaş, Sovyet Rusya'nın ideolojik olarak beslediği en önemli kaynaklardan birisi. Hitler olmasaydı Stalin ne yapardı acaba diye düşünüyoruz.

Kul Şerif Camisi

Sırada Kul Şerif Camisi var. Kul Şerif, Kazan Hanlığı devrinde yaşamış büyük bir âlim ve şair. Rus Çarı Korkunç İvan askerleriyle şehre girdiğinde Kul Şerif, medrese talebeleriyle beraber büyük bir direniş mücadelesi veriyor. Kazan düşerken, 2 Ekim 1552 günü talebeleriyle birlikte şehit oluyor. Onun adına yapılmış olan cami yok edilmiş.

Hanlık Dönemi'ni hatırlatan duvarların önünde dört zarif minaresiyle yükselen bugünkü cami, eski bir yapı değil. Kazan şehrinin kuruluşunun 1000. yıl dönümü anısına 2005 yılında eski caminin yerinde inşaatına başlanmış. 2006 yılında tamamlanarak hizmete açılmış.

Kazanlı mimarlar camiyi tasarlarken kompozisyon olarak “Bismillah” lafzını, sembol olarak da laleyi düşünmüş. Lale yeniden doğuşu ifade ediyor. Mavi rengin hâkim olduğu camide 55'er metre yüksekliğinde 4 ana minare bulunuyor. Camiyi Kazanlı mimarlar tasarlamış, Türkiyeli bir firma inşa etmiş. Ortaya çok zarif, yüksek bir kültür ve medeniyeti temsil eden yapı çıkmış. Kazan Kremlini'nin silüetine hâkim olmuş.

Günlerden Cuma ise bu cami tam bir şenlik oluyor. Tatar Müslümanların buluşma yeri. Caminin alt katını bir sosyal ve kültürel alan olarak kullanıyorlar. Çok güzel mermer zeminin kullanıldığı, Tatar İslam sanatının inceliklerini yansıtan bir ortamda sergiler yapılıyor, genç evliler Tatar kıyafetleri içinde buraya gelip dua alıyorlar, hoca efendi nikâh kıyıyor. Cami kadar bu alt salonlar yoğun bir şekilde kullanılıyor. Cami kısmı ise ayrı bir sanat abidesi. Ferah, aydınlık bir mekânda lale figürlerinin işlendiği mükemmel bir atmosfer ortaya çıkmış. Usta, rafine bir kültür ve medeniyet anlayışıyla tüm detaylar düşünülmüş, özenle uygulanmış. Belki yapı ve malzeme yeni ama renklerde, süslemelerde, mermer ve ahşap işlemlerde yüzyılların birikimi izleniyor.

Cuma vaktine doğru cami doluyor. Özellikle genç insanlar dikkatimi çekiyor. Kazan Hanlığı'nın torunları camiyi dolduruyor. Ufak tefek farklarla bizdeki gibi kılınıyor. İmam efendi hutbe için minbere çıktığında eline orada hazır bekleyen asayı alıyor ve hutbeyi ona dayanarak veriyor. Orta Asya'daki İslam medeniyeti merkezleri gibi Kazan da inanç ve uygulama olarak bize çok benziyor. Hutbe ve dualarda bu özellikle belirtiliyor. Hoca'nın kıyafeti yüzyılların içinden gelen geleneğe çok uygun. Cuma sonrası imam efendi mihrabın önünde tebrikleri kabul etmeye başlıyor. Bizdeki bayramlaşma gibi halka oluşuyor. Cemaatin büyük bir kısmı Cuma tebriğine katılıyor.

Kolhoz Pazarı

Öğleden sonra aşağılara Tatar bölgesine doğru yalnız bir yürüyüş yapıyorum. Buralarda bir halk pazarı olduğunu söylemişlerdi. Diğer adıyla, Kolhoz Pazarı. Sovyet Dönemi'nde Kolhoz çiftliklerinin ürünleri burada satılıyormuş. Bugün Kolhoz Pazarı tam bir Orta Asya ticaret merkezi. Bir bakıma Mısır Çarşısı'na benzetilebilir. Ama burada her şey var. Bütün gıda çeşitlerini, tazesini, konservesini, çiğini, pişmişini bulabilirsiniz. Bölge insanının hayat tarzı hakkında fikir almak için en uygun yer. Sebzeler,

meyveler, turşular, etler, baharatlar. Tabii tekstil, mobilya, elektronik gibi bölümler de var. Görülmesi gereken bir pazar.

Satıcıların yanından geçerken evrensel parolayı söylüyorum; Selamünaleyküm. Çoğu çekik gözlü, Orta Asya Türk tipine sahip satıcılar gülümseyerek cevap veriyorlar; “Ve aleyküm selam”. Ama benim görünüşümden, selam verişimden buralı olmadığını hemen anlıyorlar. Esnaf, insan sarrafıdır. Birçoğu, Türkiye’den mi, İstanbul’dan mı diye soruyor. İstanbul deyince sanki gözlerinin içi gülüyor insanların. Hiç gitmeseler de, “Şu bizim İstanbul” der gibiler. İstanbul, ortak paydamız.

Meyveleri, baharatları gösteriyorum, Türkçe olarak soruyorum. Kelimelerin hemen hemen aynı olduğunu görüyorum. “Bu safran”, “bu nane”, “bu biber”, diyerek neredeyse tüm ürünleri ortak bir Türkçeyle sayıp döküyoruz. Bu kadar uzakta, bu kadar yakın, bize ne olmuş böyle diyorum. Sınırlarımıza fazla kapanmışız. Ötelerde bize açık çok kapı varmış. Haberimiz yokmuş. İnsanın vizyonu günümüz ulaştırma veya iletişim araçlarıyla açıklanacak bir şey değil. 16. yüzyılda Kazan’dan Semerkand’a, Hive’ye, oradan Isfahan’a, Bağdat’a, Şam’a, Hicaz’a, Yemen’e, oradan Kahire’ye, Kayrevan’a, Kurtuba’ya, oradan Mostar’a, Tuna boylarına, Akmesid’e, oradan İstanbul’a uzanan geniş bir coğrafi vizyon vardı. Siyasi çalkantılar da olsa âlimler, sanatçılar, seyyahlar bu coğrafyayı bir ucundan öbür ucuna gezip feyz alıyorlar, feyz dağıtıyorlardı. Sonra insanımız küçük ülkelere ve ülkelere hapsedi. Vizyonlar daraldıkça daraldı. Şimdi yüzyıllar sonra birbirleriyle karşılaştıklarında şaşırıp kalıyorlar; “Bunlar bizim dilimizi kullanıyor!”

Yevgeniy Onedin

Yüzyılların içinden geçer gibi gezdiğim Kolhoz Pazarından sonra, ezan sesi duyuyorum. Oraya yakın, ahşap bir Tatar camisinde ikinci namazı. Bauman Caddesi’ne, oradan otelimize dönüyorum. Fakat gün henüz bitmiş değil. Akşam Çaykovski’nin *Yevgeniy Onedin* adlı operasının galası varmış. *Yevgeniy Onedin*, Alexander Puşkin’in bir romanı. İlk baskısı Kazan Üniversitesinde mevcutmuş. Kazan’ın diğer yüzünü tanımak istiyorum. Ne de olsa burada iki büyük kültür birlikte yaşıyor.

Opera binası tipik bir 19. yüzyıl Avrupa yapısı. Silüetine eski Yunan tapınakları gibi dev sütunlar hâkim. 1950’lerde ama klasik tarzda yapılmış, yakında bir Türk firması tarafından restore edilmiş. Çok güzel, renkli mermer ve ahşapla süslenmiş zemin, alçı süslemeli localar, tavan ve duvarlar. Her şey bir kültür ve uygarlık gösterisine dönüşmüş.

Operadan sonra otelimize gidiyorum. Bizi yoğun bir gün bekliyor. Otel odamda perdeleri kapatmam gerekiyor. Çünkü dışarısının aydınlığı hiç bitmiyor. Yılın bu mevsiminde Kazan hiç karanlık olmuyor. Petersburg’un Beyaz Geceler’ini duymuştuk. Bunun bütün Kuzey bölgeleri için geçerli olduğunu şimdi anlıyoruz. Bir ara uyandığında perde aralığından dışarısını aydınlık görerek telaşlanıyorum. Sabah namazı vaktinin geçtiğini zannediyorum. Saate baktığımda henüz gece bir civarında olduğumu görüyorum.